

Dominika Topa-Bryniarska
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4646-7899>
e-mail: dominika.topa@us.edu.pl

Aleksandra R. Knapik, Piotr Chruszczewski:
Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe
mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji.
Æ Academic Publishing (*Beyond Language*. Vol. 8).
San Diego 2023, ss. 302

Spośród wielu kulturowych reguł porządkujących ludzkie działania szczególnie ważne są te związane z komunikacją (Sztompka 2007: 291). Każdy element aktu komunikacji wiąże się z oczekiwaniami, wymogami i standardami, które opierają się na wspólnej wiedzy społecznej. W kontekście tym istotne jest, aby język pełnił nie tylko funkcję komunikacyjną, ale również służył jako narzędzie identyfikacji grupowej. Natomiast w przypadku języków świata rozumianych jako środki komunikacji można powiedzieć, że wszystkie są mieszane, ponieważ używające ich społeczności wchodzą w rozmaite interakcje polityczne, społeczne i kulturowe (por. Baudouin de Courtenay 2016). Ze względu na zróżnicowany status języków w kontakcie, infiltracja językowa nie jest równa, co oznacza, że język o niższym prestiżu społecznym jest bardziej narażony na obce wpływy, ograniczenia stosowania, a w najgorszych przypadkach – nawet na całkowite wyginięcie (Duda 2021: 219). Jak zatem można skutecznie odnowić wymierające języki? Ilu języków używa się na świecie? Dlaczego tłumaczenia i nauczanie języków są istotnymi elementami językoznawstwa kontaktu? Na te właśnie pytania, związane z procesami formowania się i ewolucji języków z dokładnym uwzględnieniem społeczno-kulturowych kontekstów, w których języki te powstawały i rozwijały się w czasie, odpowiada monografia autorstwa Aleksandry R. Knapik i Piotra Chruszczewskiego: *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji*. Jest to zarazem ósma

publikacja w serii interdyscyplinarnych monografii naukowych *Beyond Language* wydawnictwa Æ Academic Publishing (San Diego, USA).

Niniejsza recenzja nie ma za zadanie dokładnego przedstawienia wszystkich poruszonych w powyższej pracy problemów, lecz raczej stawia sobie za cel wyodrębnienie kilku jej najbardziej istotnych aspektów. Jednym z nich jest fakt, że wybrana przez autorów tematyka wyróżnia się znaczną innowacyjnością, a przedstawione analizy i interpretacje cechuje głębia i trafność wniosków. Ponadto zarówno początkujący, jak i doświadczeni badacze – zainteresowani zrozumieniem przyczyn licznych powiązań między językoznawstwem a innymi dziedzinami współczesnej nauki – będą z pewnością czerpać z lektury omawianej monografii, tym bardziej że stanowi ona pierwszą, napisaną w języku polskim publikację wprowadzającą w arkana językoznawstwa kontaktu, uznawanego za jedną z samodzielnych już dyscyplin, która swym zasięgiem obejmuje z kolei językoznawstwo antropologiczne. Książka ma zatem znaczącą wartość poznawczą dla badaczy, którzy z powodu barier językowych mogą nie mieć możliwości zapoznania się z pracami anglojęzycznymi, dominującymi w lingwistyce antropologicznej, lub są skoncentrowani na własnym obszarze naukowym i jego tradycjach. Jak zresztą podkreślają sami autorzy, celem ich pracy było przygotowanie „pewnej części gruntu pod dalsze badania, dając do ręki polskim i polskojęzycznym badaczom wybrane narzędzia, potrzebne do prowadzenia studiów i dydaktyki w ramach językoznawstwa antropologicznego, a w szczególności w ramach kreolingwistyki” (s. 238).

Publikacja liczy 302 strony, ma przejrzystą i logicznie wyważoną strukturę. Tom otwierają dedykacje poświęcone pamięci trzech profesorów: Andrzeja M. Skrzypca, Jamesa A. Foxa i Stanisława Prędoty oraz trzy motto cytowane za Wilhelmem von Humboldtem, Janem Michałem Rozwadowskim i Edwardem Sapirem. Następnie znajduje się spis treści i obszerna sekcja wprowadzająca (x–xxii), złożona z *Przedmowy, czyli o istocie prowadzenia badań kreolingwistycznych* oraz *Wstępu i podziękowań*. Dalej książka zawiera cztery pokażnej objętości rozdziały, dość długie zakończenie (s. 231–239) oraz rozbudowane elementy kończące i uzupełniające w formie *Załączników, Bibliografii i Indeksów*. Na *Przedmowę* składają się komentarze dwóch amerykańskich profesorów – Johna R. Rickforda z Uniwersytetu Stanforda oraz Donalda Winforda z Uniwersytetu Stanowego w Ohio – przetłumaczone przez autorów pracy na język polski. Osobliwym zabiegiem metodologicznym, podkreślającym spójność prezentowanych tez, jest zamieszczenie tych komentarzy na początku monografii, tak aby każdy z nich nawiązywał do adekwatnego członu w tytule książki: John R. Rickford objaśnia bowiem znaczenie drugiego elementu nazwy – *Językowych i kulturowych mechani-*

zmów przetrwania i dezintegracji, podczas gdy Donald Winford wprowadza czytelnika w studium kreolskich języków kontaktu, co odpowiada pierwszemu członowi tytułu – *Kreolingwistyce w zarysie*. Zwieńczeniem tak logicznie zaprezentowanej refleksji jest słowo autorów publikacji, wyjaśniające przedmiot oraz główne cele powziętych dociekań (*Wstęp i podziękowania*).

Monografia, mająca też cechy podręcznika do językoznawstwa antropologicznego, skupia się w szczególności na zagadnieniu kreolingwistyki, która – jak wyjaśniają autorzy (sekcja xx we *Wstępie*) – „bada procesy i opisuje mechanizmy powstawania, rozwoju i dezintegracji języków kontaktu, tj. głównie pidżynów, języków kreolskich i języków mieszanych, tworzących się i zmieniających wraz z rozwojem kontaktów społecznych”. O tym, jak ważna jest właśnie kwestia definicyjna, bo organizująca przecież i precyzująca założenia teoretyczno-metodologiczne, świadczy fakt, że kreolingwistyka jest młodą, dynamiczną i interdyscyplinarną dziedziną badawczą, funkcjonującą na styku językoznawstwa antropologicznego, socjologii, socjolingwistyki i etnografii (por. tabelę na s. 24–30 w monografii)¹. Z kolei na bazie licznych, anglojęzycznych opracowań na temat kreolingwistyki (por. np. Duranti 2003; Mufwene 2001, 2013; McMahan, McMahan 2013; McWhorter 1998; Sebba 1997; Knight 2000; DeGraff, red., 2003), można wytyczać własne ścieżki badawcze oscylujące wokół tworzenia się i rozwoju języków kontaktu². Nie inaczej czynią autorzy monografii: oboje przynależą bowiem do tych twórców opracowań naukowych, którzy nie patrzą na przedmiot swych badań w mikrooglądzie, lecz z głębszym zrozumieniem syntezują rozproszone tematycznie i chronologicznie treści, aby możliwie jak najdokładniej zaprezentować czytelnikowi efekt swych rozważań. Niewątpliwą zaletą publikacji jest właśnie ukazanie zakresu polsko- i anglojęzycznych obszarów badawczych, związanych z językoznawstwem kontaktu, co stanowi bezpośrednią zachętę do otwarcia się na inne tradycje i kierunki w duchu definiowanej przez Bilut-Homplewicz (2013) perspektywy interlingwistycznej. Obranie takiej perspektywy samo z siebie nie jest łatwe, ponieważ wymaga dokonania selekcji szerokiej z natury tematyki. Autorzy jednak konsekwentnie i klarownie pokazują ewolucję obu wspomnianych obszarów, choć część tekstu wymaga momentami znacznej koncentracji ze strony czytelnika ze względu na dużą liczbę wymienianych nazwisk badaczy (szczególnie w Rozdziale 1).

Wypełniając lukę wydawniczą w Polsce, monografia skutecznie przybliżyła problematykę kreolingwistyki polskiej akademii, wśród której – jak

¹ Zob. też uwagi np. w Chruszczewski (2022), (2011: rozdziały 2 i 3).

² Wśród pionierów badań nad językami kontaktu wymienia się Hesselinga (1979) oraz Schuchardta (1979).

zauważają autorzy we *Wstępie i podziękowaniach* (sekcja xx) – zbyt mało ośrodków skupia się na pozyskiwaniu „wiedzy o działających jednocześnie procesach ewolucyjnych języka oraz kultury, wiedzy o powstawaniu oraz wiedzy o zaniku, czynności i zjawisk, jakimi są kultura i język, które to zjawiska ogniskują się w językach kontaktu”. Publikacja jest więc bardzo cennym opracowaniem pokazującym problematykę, metodologię i procedury związane z systematyzowaniem języków, a dokładniej wpływom kontaktu językowego na tworzenie nowych języków oraz funkcjonowanie społeczności wielojęzycznych: nie ma bowiem języka naturalnego „który rozwinąłby się w całkowitej izolacji” (s. 142).

Co ważne, autorzy wskazują również na nowatorskie badania polskich naukowców (por. np. uwagi na s. 232)³, które miały miejsce, zanim jeszcze termin *językoznawstwo kontaktu* w ogóle się pojawił, a także pokazują, w jaki sposób kreolingwistyka jest obecna i jakie pełni funkcje w ramach językoznawstwa antropologicznego i socjolingwistyki. Dlatego też monografia wpisuje się w perspektywę przyjętą przez prekursorów antropologicznego podejścia do kreolskich języków kontaktu, jak Hymes (1971) czy Mintz (1971), poprzez uwypuklenie relacji między sposobem komunikacji a kulturowo-społecznymi potrzebami, dzięki którym języki w kontakcie mogły powstać i ewoluować w czasie. Wszak, jak pisał Bartmiński (2001: 17): „O relacji łączącej język z kulturą możemy najogólniej powiedzieć, że jest ona uwikłana w paradoks wzajemnego uzależnienia. Można bowiem zasadnie mówić o języku, że jest częścią kultury jako zjawiska szerszego [...] jak też, że jest zjawiskiem szerszym, ogarniającym sobą kulturę”.

W tym miejscu należy uwzględnić jeszcze jedną obserwację o charakterze kompozycyjnym. Rozdziały w książce umieszczone zostały w sposób dedukcyjny, tak by możliwie jak najpełniej ukazać relacje łączące język i kulturę. Na początku autorzy precyzyjnie zapowiadają, jakie będą rozważać zagadnienia. Następnie zamysł ten skrupulatnie realizują poprzez przechodzące od ogółu do szczegółu refleksje zwieńczone *Zakończeniem* wraz z *Podsumowaniem i zaproszeniem do współpracy* dla wszystkich badaczy, którym „leży na sercu dobro i dynamiczny rozwój językoznawstwa antropologicznego, a w szczególności kreolingwistyki” (s. 238). W *Zakończeniu*, oprócz syntetycznego przywołania kluczowych zagadnień, autorzy przypominają jeszcze własną taksonomię kreolingwistyki (s. 237) jako jednej z subdyscyplin językoznawstwa antropologicznego, a ściślej językoznawstwa kontaktu

³ M.in.: Baudouin de Courtenay (1904), Kruszewski (1967), Malinowski (2000), Milewski (1993), Rozwadowski (1950).

zewnątrzpolecznego⁴ (por. też Chruszczewski 2022: 119 oraz Chruszczewski 2010: 66–67). Choć jest to zaledwie jedna z możliwych klasyfikacji (por. uwagi autorów na s. 238), sposób jej opracowania i przekazania został ukazany bardzo obiecująco i przystępnie, dzięki czemu odbiorca konsekwentnie dowiadyuje się – rozdział po rozdziale – jak narodziła się wspomniana koncepcja i jak można ją wykorzystać w badaniach koncentrujących się na językowej kreacji w kontekście kulturowego zróżnicowania. Wprowadzony w publikacji system identyfikacji rozdziałów (1, 2, 3, itd.) i podrozdziałów (np. 3.1, 3.2 itd.) – wewnątrznie korzystny dla organizacji i nawigacji tekstu – zdecydowanie ułatwia śledzenie prezentowanych rozważań.

Wysoka świadomość metodologiczna oraz erudycja autorów umożliwiły umieszczenie analizowanej problematyki w spójnym i przemyślanym kontinuum naukowo-poznawczym, na styku różnych dyscyplin i dziedzin wiedzy, gdzie „grunt pod nowe pomysły jest zazwyczaj najżyźniejszy” (s. 239). Należy podkreślić, że dzięki zastosowanej perspektywie badawczej, odbiorca otrzymuje przede wszystkim solidne opracowanie metodologiczno-teoretyczne, a nie ściśle materiałowe, które skupiałoby się na wielu szczegółowych analizach językoznawczych. W związku z tym zaletą książki jest niewątpliwie umożliwienie zapoznania się nie tylko z najnowszymi badaniami w ramach językoznawstwa antropologicznego, ale także z szeroką wiedzą na temat różnych zjawisk związanych z funkcjonowaniem języka w ogóle, którego działanie autorzy porównują do „żywego organizmu” (s. 188). Ponieważ kreolingwistyka jako dziedzina nauki często korzysta z typowych narzędzi językoznawczych, nie rezygnując przy tym z innych metod badawczych, stosowanych choćby w etnografii, archeologii, a nawet genetyce, w monografii postarano się, by jak najwierniej odwzorować spektrum owej interdyscyplinarności.

Rozdział 1 obejmuje syntetyczne przedstawienie stanu badań nad zjawiskiem kontaktu językowego, relacji między językiem a kulturą oraz założeniami językoznawstwa antropologicznego wraz z jego głównymi paradygmatami i kierunkami (szczególnie na s. 26–30). Jest to opis potrzebny dla dalszych, bardziej szczegółowych kwestii dotyczących kluczowego dla monografii pojęcia *kreolingwistyki* wraz z jej definicją, prezentacją cech, typologią oraz charakterystyką zarówno pidżynów (Rozdział 2), jak i języków kreolskich w oparciu o studium przypadku na przykładzie jamajskiej kreolizacji (Rozdział 3). Rozdział 4 wprowadza czytelnika w zagadnienia mechanizmów zmiany językowej, z bardzo ciekawym zaprezentowaniem klasyfikacji języków zagrożonych i wymierających (s. 188–193). Na uznanie zasługuje również pokaźna i rozbudowana bibliografia (w całości ponad

⁴ Kwestia ta została dokładnie wcześniej omówiona w Rozdziale 2, s. 64–129.

490 pozycji), w większości polsko- i anglojęzyczna, bardzo aktualna i przekrojowa, zawierająca odniesienia do dodatkowych źródeł informacji, takich jak: wykłady i dyskusje akademickie z badaczami z dziedziny, internetowe źródła wiedzy czy instytucje oraz warte uwagi narzędzia badawcze. Dopełnieniem tego solidnego zaplecza merytorycznego są trzy starannie opracowane *Indeksy – Indeks terminów, nazwisk i geografii języka*, ułatwiające poruszanie po bogatej i zróżnicowanej treści pracy. Na końcu publikacji widnieją jeszcze *Noty o autorach*.

Monografia została napisana przystępnym językiem, z elementami typowymi dla naukowego idiolektu, w którym zaznacza się jednak indywidualny styl autorów, lingwistów o wyraźnej intuicji badawczej, dociekliwości oraz dobrze pojętej naukowej drobiazgowości. Zagadnienia zarysowane w książce stanowią niekwestionowaną wartość dla współczesnych badań z pogranicza lingwistyki, antropologii, kultury i etnografii, a czytelny sposób prowadzenia wywodu sprawia, że publikacja może nie tylko stać się ważnym źródłem informacji o kreolingwistyce, ale też unikalnym źródłem odniesienia i inspiracją dla kolejnych badań tego typu na gruncie polskiego, współczesnego językoznawstwa.

Książka zdecydowanie skłania do zadawania pytań, co stanowi jej kolejną wartość. Czytelnik może np. zastanawiać się, w jakiej relacji pozostaje zintegrowana lingwistyka wobec bieżących tendencji wyodrębniania nowych, interdyscyplinarnych kierunków badawczych w językoznawstwie. Choć nie ma gotowych odpowiedzi na tak postawione pytania, ważne jest nierezygnowanie z ich zadawania – do czego zresztą zapraszają wielokrotnie autorzy (por. np. s. 8, 229, 239) – zwłaszcza że obecne zmiany sytuacji społeczno-politycznej i kulturowej wymagają ciągłej aktualizacji wiedzy, zachęcając tym samym humanistów do zabierania głosu. I to stanowi jeszcze jeden, jakże istotny walor publikacji. Ma ona bowiem wysoki potencjał kreatywny, co z pewnością będzie cennym bodźcem do refleksji zarówno w nauczaniu akademickim, jak i praktyce tłumaczeniowej czy konstruowaniu nowych teorii językoznawczych. Realnym „testem” użyteczności *Kreolingwistyki w zarysie* okażą się więc przysze prace wykorzystujące omówione w niej kryteria, założenia i metody, tym bardziej że na polu języków kontaktu jest jeszcze sporo do odkrycia.

Literatura

- Baudouin de Courtenay J. (1904): *O ogólnych przyczynach zmian językowych*. [W:] *Szkice językoznawcze*. T. 1. Red. J. Baudouin de Courtenay. Warszawa, s. 50–95.
- Baudouin de Courtenay J. (2016): *O mieszanym charakterze wszystkich języków*. [W:] *Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa II. Jan Baudouin de Courtenay. Teksty mniej znane*.

- Wybór, przekład i opracowanie M. Skarżyński. Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Biblioteka „LingVariów”. T. 21. Kraków, s. 135–144.
- Bilut-Homplewicz Z. (2013): *Prinzip Perspektivierung – Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*. Teil I: *Germanistische Textlinguistik*. Frankfurt am Main.
- Bartmiński J. (2001): *Język w kontekście kultury*. [W:] *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin, s. 13–22.
- Chruszczewski P.P. (2010): *Podstawowe problemy językoznawstwa antropologicznego*. [W:] *Studia językoznawcze: od językoznawstwa teoretycznego do stosowanego*. Red. J. Fisiak. Kraków, s. 57–68.
- Chruszczewski P.P. (2011): *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*. Wrocław.
- Chruszczewski P.P. (2022): *Językoznawstwo antropologiczne we współcześnie prowadzonych badaniach nad językiem i kulturą*. „*Academic Journal of Modern Philology*” 15, s. 117–126.
- Duda H. (2021): *Rolandas Kregždys. Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija / Charakterystyka Słownika polonizmów w języku litewskim*. *Mokslo studija*. Vilnius 2016. DOI: <https://doi.org/10.18290/rh21696-13>
- DeGraff M. (red.) (2003). *Language Creation and Language Change: Creole, Diachrony, and Development*. Cambridge, MA.
- Duranti A. (2003) *Language as Culture in US Anthropology. Three Paradigms*. „*Current Anthropology*” 44(3), s. 323–347.
- Hesseling D.Ch. (1979): *On the origin and formation of creoles: A miscellany of articles*. Opracowanie i przekład T.L. Markey, P.T. Roberge. Ann Arbor.
- Hymes D.H. (1971): *Preface*. [W:] *Pidginization and creolization of languages. Proceedings of a Conference held at the University of the West Indies Mona, Jamaica, April 1968*. Red. D.H. Hymes. London, s. 3–11.
- Knight Ch. (2000): *Introduction: The Evolution of Cooperative Communication*. [W:] *Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Red. Ch. Knight, M. Studdert-Kennedy, J.R. Hurford. Cambridge, UK, s. 19–26.
- Kruszewski M. (1967): *Wybór pism*. Przekład J. Kuryłowicz, K. Pomorska. Przedmowa i opracowanie J. Kuryłowicz, R. Jakobson. Wrocław.
- Malinowski B. (2000): *Kultura i jej przemiany*. [W:] tegoż: *Dzieła*. T. 9. Warszawa, s. 505–521.
- McMahon A.M.S., McMahon R. (2013): *Evolutionary Linguistics*. Cambridge, UK.
- McWhorter J.H. (1998): *Identifying the Creole Prototype: Vindicating a Typological Class*. „*Language*” 74(4), s. 788–818.
- Milewski T. (1993): *Podstawy teoretyczne typologii języków*. [W:] tegoż: *Teoria, typologia i historia języka*. Kraków, s. 75–87.
- Mintz S. (1971): *The socio-historical background of pidginization and creolization*. [W:] *Pidginization and creolization of languages. Proceedings of a Conference held at the University of the West Indies Mona, Jamaica, April 1968*. Red. D.H. Hymes. London, s. 481–496.
- Mufwene S.S. (2001): *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge, UK.
- Mufwene S.S. (2013): *The origins and the evolution of language*. [W:] *The Oxford handbook of the history of linguistics*. Red. K. Allan. Oxford, s. 13–52.
- Rozwadowski J.M. (1950): *O zjawiskach i rozwoju języka*. Wyd. drugie. Kraków, s. 10–19.
- Schuchardt H. (red.) (1979): *The ethnography of variation: Selected writings on pidgins and creoles*. Przekład T.L. Markey. *Linguistica Extranea* 3. Ann Arbor.
- Sebba M. (1997): *Contact Languages: Pidgins and Creoles* (Macmillan Modern Linguistics). London.
- Sztompka P. (2007): *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków.

